

BAŞKURT DESTANLARINDA EŞ SEÇİMİ VE EVLİLİK

Meltem BUZKIRAN SAP*

Öz

Destanlar, bir toplumun tarihini, kültürünü ve yaşam tarzını yansıtan edebi eserlerdir. Başkurt destan geleneği de bu açıdan büyük öneme sahiptir, zira bu destanlar, Başkurt halkının değerlerini, inançlarını ve yaşam biçimini aktarır. İnsan hayatında en önemli dönemlerden biri geçiş dönemleridir; doğum, evlilik ve ölüm. Bu bağlamda, destanlardaki evlilik motifinin önemi de oldukça büyüktür. Çünkü evlilik, sadece bireyin yaşamını değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı ve değerleri de şekillendiren bir kurumdur.

Bu çalışma, Başkurt destanlarında evlilik motifini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada Başkurlara ait hem mitolojik hem de sosyal hayatı anlatan destanların arasından toplamda on altı destan ele alınmış ve evlilik motifinin destan metinlerine katkıları tahlil edilmiştir. Çalışmanın bakış açısını genişletmek amacıyla, aşk ve evlilik motifleri açısından zengin ve birbirinden farklı özellikler gösteren destanlar seçilmiştir. Mitolojik destanlardan Ural Batır, Akbozat, Miney Batır ile Şülgen Padişah, Konur Boğa, Kara Yurga, Zayatülek ile Hıvhılıv, Alıp Batır, Alpamışa; sosyal hayatı anlatan destanlardan Kuzıykürpes ile Mayanhılıv, Zühre ile Aldar, Mergen ile Mayanhılıv, Maktımhılıv, Seyfülmülük, Kerte Mergen, Targın Batır, Kuzıykürpes destanları incelenmiştir. İçerik analizi yöntemi kullanılarak kahramanların evlilik öncesi ve sonrası karşılaştıkları zorluklar, eş seçiminde aranan özellikler ve toplumsal değerler incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Başkurt destanlarında erkeklerde aranan özellikler arasında yiğitlik, cesaret ve sevgi kavramlarının göze çarptığını ve bu kavramların mal ve mülkten daha ön planda olduğunu göstermektedir. Erkek kahramanların yiğit ve cesur olmalarının yanı sıra bunu ok atma, güreş tutma, ata binme gibi hünerlerle tüm halka ispat etmeleri gerekir. Öte yandan, kadın kahramanların ise güzel, alımlı ve işveli oluşu ön plandadır. Bu özelliklerinin yanında kadın kahramanların kendi kaderlerini tayin etmede söz sahibi oldukları ve konuştuklarında kendilerine hayran bıraktıkları görülür. Ayrıca, evlilik motifinin destanların ana temalarını ve karakter gelişimlerini nasıl şekillendirdiği ortaya konulmuştur. Evlilik motifinin, diğer Türk boylarının destanları ile benzerlik taşıdığı ve geleneksel Türk evlenme biçimleriyle örtüştüğü de tespit edilmiştir. Bu çalışmanın destan incelemeleri alanına önemli katkılar sağlaması beklenmektedir ve evlilik motifinin Başkurt destanlarındaki rolünün daha derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: destan, Başkurt destanları, eş seçimi, âşık olma, evlilik

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, İzmir/Türkiye, meltembuzkiran@gmail.com, ORCID: 0009-0009-5006-5500.

SPOUSE SELECTION AND MARRIAGE IN BASHKIR EPICS

Abstract

Epics are literary works that reflect the history, culture, and lifestyle of a society. The Bashkir epic tradition is of great importance in this regard, as these epics convey the values, beliefs, and way of life of the Bashkir people. One of the most important periods in human life is the transition periods: birth, marriage, and death. To this end, the significance of the marriage motif in epics is considerable. This is because marriage is an institution that shapes not only an individual's life but also the social structure and values.

This study aims to examine the marriage motif in Bashkir epics. In this research, a total of sixteen epics depicting both mythological and social life of the Bashkirs are examined, and the contributions of the marriage motif to the texts of these epics are analyzed. To broaden the perspective of the study, epics which are rich in the motifs of love and marriage, and which differ from each other in characteristics, are selected. Mythological epics such as Ural Batyr, Akbuzat, Miney Batyr and Shulgen Padishah, Konur Buga, Kara Yurga, Zayatülek and Hivhılıv, Alıp Batyr, Alpamişa; and epics describing social life such as Kuzykürpes and Mayanhılıv, Zühre and Aldar, Mergen and Mayanhılıv, Maktmhılıv, Seyfölmölük, Kerte Mergen, Targın Batyr, and Kuzykürpes are examined. Using the content analysis method, the difficulties faced by the heroes before and after marriage, the qualities sought in a spouse, and societal values are analyzed. The findings indicate that among the qualities sought in men in Bashkir epics, concepts of bravery, courage, and love stand out, and that these concepts are more prioritized over wealth and property. In addition to being brave and courageous, male heroes must also demonstrate their skills such as archery, wrestling, and horseback riding to the entire community. Besides, for female heroes, being beautiful, charming, and coquettish takes precedence. In addition to these qualities, it is observed that female heroes have a say in determining their own fate and leave admirers impressed when they speak. Additionally, it is revealed how the marriage motif shapes the main themes and character development in the epics. It is also found that the marriage motif bears similarities to the epics of other Turkic tribes and aligns with traditional Turkish marriage customs. This study is expected to make substantial contributions to the field of epic studies, and helps in the deeper understanding of the role of the marriage motif in Bashkir epics.

Keywords: marriage, falling in love, Bashkir epics, spouse selection, epic

Giriş

Türk toplumunda evlilik, yalnızca iki kişinin hayatlarını birleştirmesi değil, aynı zamanda aileler arasında sosyal ve ekonomik bağların kurulması anlamına da gelmektedir. Evlilik, toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi ve akrabalık ilişkilerinin genişletilmesi için önemli bir araçtır. Aynı zamanda, kültürel değerlerin ve geleneklerin nesilden nesile aktarılmasında önemli bir rol oynar. Evlilik yoluyla aileler arasında kurulan ilişkiler, toplumsal uyum ve iş birliğinin artmasına da katkıda bulunur. Lütfi Sezen, Türkiye'de gerçekleştirilen otuz üç farklı evlilik türü olduğunu ifade etmiştir (Sezen, 2005: 185-195). Erol Eroğlu, “Türk kültür coğrafyasında yaygın olarak görülen görücü yoluyla evlenme, kız kaçıarak evlenme, beşik kertme yoluyla evlenme, kayınbiraderle evlilik, kalın-başlık ile evlilik, tekeşli/çok eşli evlilik, dıştan evlenme (exogamy) ve içten evlenme (endogamy) gibi evlilik biçimlerinin” destanlarda da yer aldığını tespit etmiştir. (Eroğlu, 2023: 174-189).

Türklerde geleneksel evlenme biçimleri bazı temel işlevlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Örneğin, beşik kertmesi, aileler arasında çocuk yaşta yapılan evlilik anlaşmasıdır ve iki ailenin sosyal ve ekonomik bağlarını güçlendirmek amacıyla düzenlenir. Ayrıca, kalın (başlık parası) verme geleneği, damadın ailesinin gelinin ailesine sunduğu maddi bir katkı olmasının yanı sıra evlilik hazırlıkları için kullanılması işlevine sahiptir. Bu uygulama, aileler arasındaki ekonomik dengenin sağlanmasına yardımcı olur ve evlilik kurumunun ciddiyetini vurgular.

Bununla birlikte destanlarda yer alan evlilik motifleri, dönemin evlenme âdetleri ve toplumsal yapısıyla ilgili önemli ipuçları sunar. Destan geleneğinde, evlilik motifleri her zaman anlatının odak noktası olmasa da hikâyenin gelişiminde ve karakterlerin kaderinde önemli bir rol oynar. Türk boylarına ait hemen hemen tüm destanlarda ailenin ve evliliğin önemli rolünü izlemek mümkündür.

Başkurt destanları da bu kapsamda incelenmeye değerdir. Muhtar Segidov'un sınıflandırması, Başkurt destanlarının çeşitliliğini anlamak ve değerlendirmek açısından önemlidir. Segidov, Başkurt destanlarını üç ana kategoriye ayırır:

1. “Uruk¹ cemiyetinin dağılma devrini yansıtan destanlar:
 - 1.1. Mitolojiye esaslanan kahramanlık şiirleri ya da kobayırılar²: Ural Batır, Akbuzat.
 - 1.2. Hayvancılığa bağlı sosyal hayat ve aile yaşantısı hakkındaki kobayır ya da hikâyeler: Akhak Kola, Kara Yurğa, Kunır Buğa, Zayatülak Menan Hıvhlıv.
2. Feodalizmin başlangıç devrini yansıtan destanlar:
 - 2.1. Uruk-kabile barışı ve birliği ülküsünü güden, bu fonda sosyal ve aile münasebetlerini tasvir eden hikâyeler: Alpamişa, Kuzıykürpas Menan Mayanhılv, Zöhra Menan Aldar.
 - 2.2. Uruklar arası mücadeleyi tasvir eden şiirler: Küsek Bey
3. Feodalizmin gelişme devrini yansıtan kahramanlık şiirleri (ya da Hikâyeleri): Karas Menan Karahakal, Karas Menan Akşa, Teveş Mergen, Salavat Batır, Bayık-Ayzar Sasan” (Başkurt Halık İcadı, 1988, aktaran, Yıldız, 2019, s: 27)

Çalışmada yer alan destanlar *Başkurt Destanları* adlı eserin ilk iki cildinden seçilmiştir. “Başkurt Destanları” adlı eser, 2014 yılının Aralık ayında Türk Dil Kurumu tarafından dört cilt halinde yayımlanmıştır. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun'un katkılarıyla hazırlanan bu eser, Başkurt Türkçesinden Türkiye Türkçesine Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva ve M. Yasin Kaya tarafından aktarılmıştır. Eserin birinci cildi, “Mitolojik Destanlar” başlığı altında toplanmıştır. Bu ciltte yer alan destanlar şunlardır: “Ural Batır, İdil ile Yayık, Akbozat, Miney Batır ile Şülgen Padişah, Konur Boğa, Akhak Kula, Kara Yurğa, Zayatülek ile Hıvhlıv, Alıp Batır, Alpamişa, Altıyaşar Alpamişa ve Uzak ile Tuzak Balabeşnek Parçası.”

Eserin ikinci cildi ise “Sosyal Destanları Anlatan Destanlar” başlığı altında derlenmiştir. Bu ciltte yer alan destanlar şunlardır: Kuzıykürpes ile Mayanhılv, Zühre ile Aldar, Maktımhılv, Kıssayı Yusuf, El-kıssa Bozyiğit, Tahir ile Zühre, Seyfülmülük, Kerte Mergen, Targın Batır, Targın ile Kucak, Kıpçak Yiğidi ile Başkurt Kızı, Muradım ile Bukhın, Eberey Batır ile Albirmes Alasabır, Ebrey Batır, Alasabır, Yusuf Kitabı ve Kuzıykürpes.

Bu çalışmada, Başkurt destanlarında yer alan evlilik motifleri incelenerek, bu motiflerin destanların ana temalarına ve karakter gelişimlerine nasıl katkıda bulunduğu tahlil edilmiştir. Araştırma hem mitolojik hem de sosyal hayatı anlatan destanlardan seçilen örnekler üzerinden yürütülerek Başkurt destanlarının zengin anlatı dünyası içerisinde evlilik motifinin nasıl zuhur ettiği ve motifin anlatı içerisindeki önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Başkurt Destanlarında Eş Seçimi

Başkurt destanlarında, eş seçimi sürecinde erkek kahramanlarda yiğitlik ve fiziksel güç, kadın kahramanlarda ise güzellik ve zarafet aranan en önemli özelliklerdir. Kadın ve erkek kahramanlar, evlilik zamanı geldiğinde birbirlerine denk eşler ararlar. Bu kahramanlar, eş seçimi konusunda irade sahibidirler ancak ana babaların ve aile büyüklerinin onayı da önemli bir rol oynar. Bu durum, destanların toplumsal yapı ve değerler açısından evlilik süreçlerine dair önemli ipuçları sunduğunu gösterir.

Başkurt destanlarında evlilik, diğer Türk boylarının destanlarında olduğu gibi, beşik kertmesi, kızın ödül olarak verilmesi, âşık olarak evlenme, kaçırarak evlenme ve büyüklerin onayı ile evlenme gibi çeşitli yollarla gerçekleşmektedir. Örneğin sosyal hayatla ilgili unsurların ön plana çıktığı destanlardan biri olan Targın Batır destanında Targın ve Aksahan arasındaki diyalog, kahramanların kendi iradeleriyle eş seçimi yaptığını ve birbirlerini kendilerine uygun eş olarak gördüklerini vurgular. “Ben Targın’ım kendime layık bir kız aramaktayım” deyince Aksahan şöyle cevap verir: “Ben ise Aksahan’ın kızı Akyunus’um. Ben layık isem, bana sen layıksın” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 549).

Sosyal hayatı anlatan bir diğer destan Zühre ile Aldar destanında Zühre'nin kendi yeteneklerine ve cesaretine güveni, eş seçimindeki rolünü ve kendi iradesini ortaya koyduğunu gösterir. Zühre, kılık değiştirip yiğit bir erkek gibi dolaşan bir kadındır. Kendi gücüne ve becerisine güvenerek, “Kendimi güçlü de atik de bulunca, kendime eş olacak bir damat bulamayacağıma inanıp babama: ‘Ok atışında, güreşte, attan çekip indirmede beni yenecek yiğit benim kocam olur’ diye kesip attım” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 123) diyerek eş seçimi konusunda kendi iradesini ortaya koyar. Bu ifade, destanlarda kadın kahramanların da eş seçiminde aktif rol aldığını ve kendi kriterlerine göre eş aradıklarını göstermektedir. Aldar da kendi gücünü ve yeteneklerini göstererek uygun bir eş arar ve bu arayışında kararlıdır.

Bu örnekler, Başkurt destanlarında eş seçimi sürecinin nasıl işlediğine dair önemli ipuçları sunar. Kahramanlar, kendi iradeleri ve değerleri doğrultusunda eşlerini seçerler, ancak toplumsal kuralların da etkisi altındadırlar.

Erkek Kahramanlarda Aranan Özellikler

Başkurt destanlarında erkek kahramanlarda aranan temel özellikler arasında cesaret, yiğitlik, fiziksel güç ve beceri ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte, dürüstlük, güvenilirlik ve toplumsal sorumluluk gibi erdemler de önemlidir.

Sosyal hayatı anlatan destanlardan Zühre ile Aldar destanında, Yılıkıbay’ın Zühre’ye Allabirde’nin cesaretinden ve yiğitliğinden şöyle bahsedilmektedir:

“Yalnızca bizim biricik başımız, işte atın üzerinde oturan Allabirde reisimiz cesaretli davranıp, hiçbir şeyden korkmayıp, benimle buraya kadar geldi. O sana hediye olarak kendi öldürdüğü iki kaplan derisi ile seni usandıran ejder perisinin de atı ile silahlarını getirdi. Ejder ile tehlikeli dövüşte o üstün çıkıp, onun kellesini kesip attı” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 113).

Allabirde, Zühre için ideal bir eştir. Kendi uruğunun Başkurt’u olmasının yanı sıra cesaretli ve korkusuzdur; vahşi ve sihirli varlıkları öldürebilecek kadar iyi bir savaşçıdır.

Mitolojik destanlardan biri olan Miney Batır ile Şülgen Padişah destanında yer alan ifade şu şekildedir:

“Miney’in bu dövüşteki cesareti, güreşme üstünlüğü, ok ile yüzük içinden geçirmede ustalığı, ayıyı kolundan tutup getirdiği, ejderhayı doğradığı için kendine saygınlık, sağlık dileyip ilerideki gününde de her zaman böyle cesur olmasını, il, halk için gelecekte de canını da, tenini de acımadan kurban etmeye hazır, korkusuz, bir sözlü olmasını, yiğit sözünü tutmasını söylediler” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 255).

Bu ifade, erkek kahramanda aranan özelliklerle ilgili önemli çıkarımlar sunar. Miney'in cesaret ve kahramanlıkla; güreşme üstünlüğü, ok atma becerisi, ayıyı ve ejderhayı alt etme yeteneği gibi fiziksel güç ve becerikliliğini ispat etmiş olması tek başına yeterli değildir. Bunun yanında toplumsal sorumluluk ve fedakârlık, güvenilirlik, dürüstlük ve sözünde durma gibi erdemler de beklenir. Bu unsurlar, erkek kahramanın toplumsal kabulünü ve saygınlığını pekiştirir. Miney Batır'ın avdaki başarısı ve ok atmadaki hünerleri dışında, yakışıklılığı ve kızlar tarafından nasıl beğenildiği de sıkça anlatılır. “Güreş, ok ile yüzük içinden geçirmede birinciliği kaptırmayan Miney Batır'ı hürmetle meclisin ortasına oturtmuşlar. Bu büyük vücutlu, yakışıklı yiğitten bayrama gelmiş kızlar gözlerini ayıramamışlar.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 239) Bu ifadelerden yola çıkarak, erkek kahramanda aranan özelliklerin arasında fiziksel çekiciliğin de önemli olduğunu söylenebilmektedir. Miney Batır'ın fiziksel yetenekleri ve yiğitliği, onun toplumsal statüsünü yükseltirken, yakışıklılığı ve kızlar tarafından beğenilmesi de onun kişisel çekiciliğini ve evlilik için uygun bir aday olduğunu vurgular. Bu, destanlarda erkek kahramanın çok yönlü olarak idealize edildiğini gösterir. Miney Batır'ın evlenmek için sınındığı durumlar, Dede Korkut hikayelerinde Bamsı Beyrek'in nişanlısı Banu Çiçek ile evlenebilmek için verdiği mücadeleler ile önemli benzerlikler gösterir. Bamsı Beyrek de nişanlısına kavuşabilmek için belirli sınavlardan geçer. Bu sınavlar arasında ava çıkmak, ata binip yarışmak ve ok atma becerilerini sergilemek gibi görevler bulunur. Her iki anlatıda da kahramanların cesaret, fiziksel güç ve becerilerini kanıtlamaları, onların toplumsal rollerini ve kahramanlıklarını pekiştiren unsurlar olarak öne çıkar. Her iki anlatıda kahramanların evlenmeden önce belirli sınavlardan geçmeleri gerekmektedir.

Mitolojik destanların arasında önemi büyük olan Ural Batır destanında Huma, gönlü Ural'da olmasına rağmen, Huma'yı almak isteyen Şülgen'e nasıl bir erkeğe varabileceğini sıralar. Huma, Şülgen'in yiğitliğini sınamak ister. Ayrıca, Akbozat bu seçimde belirleyici bir rol oynar. Bu durum destanda şöyle anlatılır:

“Bir büyük meydan kurayım,

Bahadırılığımı sınavayım,

Orda şanımlı göreyim,

Boz atım var uzakta,

Anam vermiş hediye,

Meydanıma o gelir,

Batır olsan, o bilir,

Meydanımda boz atı

Eline alıp binebilersen,

Eyerinin üstünden

Polat kılıcımı alabilersen,

Öyle batır olabilersen,

Boz'umu hediye edeyim;

Babama söyleyip düğün yapıp

Sana yar olayım” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 112-113).

Bir diğer mitolojik destanlardan Alpamişa destanında, Alpamişa'dan henüz küçükken kuvvetli bir yiğit olarak bahsedilir. “Yayvan basıp taşı üzerinde bastığında, çakmak çıkartıp, yere bastığında su çıkartıp, ormanları, dağları, ovaları gezip hayvan avlayıp, kuş yakalayıp, bu yiğit batır olup boy attı” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 255). Destanda Alpamişa'dan yiğitliğiyle bahsedilmesinin yanında Barhınhılıv, beşik kertmesini kendine denk bulmamaktadır ve bu sebeple kendine eş olacak kişinin onu güreşte yenmesini bekler: “Bana eş olacak kimse, belini eğip güreş tutsun, kim beni bu güreşte yenerse, babam beni ona versin” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 335). Bu durum, destanlarda kadın ve erkek kahramanların benzer özelliklere sahip olmasının beklendiğini ve her iki cinsiyetin de mücadelecisi ve güçlü bir karakter sergilemesi gerektiğini gösterir. Dolayısıyla, bu

beklenti, destanlarda cinsiyetler arası eşitlik anlayışının ve karşılıklı saygının önemli olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda, destanlar, kadın ve erkek kahramanların birbirine denk görülmesini ve her iki tarafın da yetenek ve cesaret ile birbirini tamamlamasını öne çıkarır.

Başkurt mitolojik destanlarından olan Kara Yurga destanında, Maktımhılıv'ın babası, kızını kalın (başlık parası) karşılığında Nöğöş Han'ın oğluna vermek ister; fakat Maktımhılıv ile Ebley birbirini sevmektedir. Maktımhılıv'ın bir erkekte aradığı özellik zenginlik değildir. Babasına şöyle iletir:

“Babam, sen şanlı er,
Eri seçmeyi bilmedin;
Katı don içinde
Er büyür diye bilmedin,
Vahşi öğretip, at binmez,
Meydanlarda şan almaz,
Atadan kalıp; adam olmaz
Evini düşmandan saklamaz,
Kendisi kız aramaz
Bugün doğmuş bir baykuş
Bana güveyi olamaz!” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 310).

Babası buna itiraz etmez. Evlenmeye uygun bir eş hünerli ve yiğit olmalıdır. Destanın devamında Ebley'in uygun eş olduğu görülür. “Ebley bütün toplanan halkın önünde hünerini göstermeye başlamış: At üstünde oynayarak, güreşerek, ok atarak, kuray çalarak hepsini hayretler içinde bırakınca Mesem, razı olup konuk olmaya çadıra gitmiş” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 310). Metinden anladığımız üzere, damadın yiğitliği ve becerisi, damadın babası tarafından verilen kalın ile ilgili bir adet veya gelenekten daha önemlidir. Mesem, damadın gösterdiği bu hünerlerin sonucunda evliliğe razı olmak zorunda kalır. Bu durum, destanlarda erkeklerde aranan özelliklerini, mal ve mülkten ziyade, daha çok yiğitlik ve beceriye dayandığını göstermektedir. Bunun yanında Maktımhılıv, kendi evliliği hakkında söz sahibidir. Nöğöş Ağa'nın oğlu kızı almak için kavgaya geldiğinde Maktımhılıv şöyle iletir:

“Erim diyen er olmaz
Boşuna övünüp kabarsa;
Ayrı kazan asamaz,
Hünersiz yatıp zar olsa.
Ben kalınla satılmam,
Yiğidi er olmazsa.
Koynuna girmem
Sevgisi bol olmazsa!” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 312).

Destanlarda erkek kahramanda aranan özelliklerin başında kuşkusuz yiğitlik gelirken, aynı zamanda eşini sevmesi de önemli bir rol oynar. Kahramanın sevgi ve bağlılık duyguları, kahramanlık yetenekleri kadar değerlidir. Bu duygular, kahramanın karakterinin derinliğini ve insani yönlerini yansıtırken, hikâyenin duygusal boyutunu da zenginleştirir.

Kadın Kahramanda Aranan Özellikler

Destanlarda yer alan kadın kahramanların hemen hepsinin güzellik, gençlik ve zarafet gibi belirgin nitelikleri olduğu görülmektedir. Mesela, Kerte Mergen destanında, hanın hizmetçileri Könhılıv'ın güzelliğini överler:

“İncidir onun dişleri,
Kulaç kulaç saçları;
Gün gibidir bir yanağı,
Ay gibidir diğer yanağı
Gündüz görsen yüzünü
Kamaştırır gözünü,
Gece baksan yüzüne

Ay gibi parlayıp görünür” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 543).

Bu satırlarda kadınlarda aranan özellikler, fiziksel güzellik ve çekicilik olarak öne çıkmaktadır. Kadının inci gibi dişleri, uzun ve güzel saçları, parlak ve aydınlık yüzü, gün ve ay gibi ışık saçan yanakları gibi betimlemeler, kadın kahramanın güzellik ve zarafet açısından idealize edildiğini göstermektedir. Bu özellikler, kadının toplumda hayranlık uyandıran ve beğenilen bir figür olmasını sağlar. Destanlarda fiziksel güzellik, kadının önemli bir niteliği olarak vurgulanır ve onun evlilikte tercih edilmesini etkileyen bir faktör olarak sunulur.

Mergen ile Mayanhılıv destanında kadın kahramanda aranan özelliklerden biri olarak güzellik yine karşımıza çıkar:

“Ural'ın güzel kızlarını
Karda olgunlaşmış kiraz gibi
Yanıp parlayan yüzlerini,
İpek gibi çemberlenmiş
Kuş kirazı siyah saçlarını,
Alaca kır kartalınki gibi kabarmış,
Kalkık dik göğüslerin,
At üzerinde koşarak kuvvetlenmiş,
Arı gibi bellerini,
Ufak taşlara serpilmiş,
Gümüş gibi çınlayan yırlarım,
Ay gibi güzel kaşın altı
Kamışlı güzel gözler gibi
Kırpık geçer süzülerek,
Gülümseyen gözlerini,
Güzelleri bildikten sonra
Ay gibi Ural güzeli
Mayan'ı gördükten sonra,
Nogay Han oy toplamış,
Mayan'ı alayım diye
Babasına sormuş” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 79).

Bu satırlarda kadın kahramanlarda aranan özellikler, yine fiziksel güzellik ve çekicilik etrafında yoğunlaşmaktadır. Metinde, kadınların çeşitli görsel nitelikleri ayrıntılı bir şekilde betimlenir.

Seyfölmülük destanında, pöstekinin kol dibinde bir surat görülür. Suratı görülen çok güzel bir kızdır. “O kadar güzel bir kızın resmi! İnanılmaz güzellikte bir kızmış! Seyf-ül-mülük’ün aklı gider” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 513).

Kuzıykürpes destanında Mayanhılıv’ın güzelliği güçlü betimlemelerle övülmüştür:

“Mayanhılıv sadece tılsımlı tahtada canlanan hayali bile Kuzıykürpes’i hayran bırakmıştı, şimdi gözü önünde kızın yüzünü görünce yiğidin hangi halde olduğunu kendiniz tahmin edin. Mayanhılıv ince belli, peri boylu, bembeyaz yuvarlak yüzlü olup iki yanağı pembeleşip gözleri parlayı göğsü kalkıp duruyor, sesi de yüreği dertlendirip yankılanıyor” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 650).

Alpamışa destanında Barhnhılıv’ın güzel, akıllı, sevecen ve çalışkan bir kız olarak tanımlanması, destan kahramanının eş seçimindeki kıstasları ortaya koyar. Barhnhılıv’dan şöyle bahsedilir: “Barhnhılıv da büyüüp boy uzatmış. Kız hem akıllı hem güzel, hem sevecen, hem de çok çalışkanmış. Söz söylese, sözü yakışır, üzerine ne giyse, giyimi yakışır durur” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 333). Barhnhılıv’ın hakkında yapılan betimleme, ideal eşin fiziksel güzellik kadar karakter özelliklerinin de önemli olduğunu gösterir.

Maktımhılıv destanında ise, Maktımhılıv’ın güzelliği vurgulanır ve bu güzellik, onun doğrudan yeteneklerine de atfedilir: “Maktımhılıv’ın yüzü o kadar nurluymuş ki onun nuru üç kilometrelik çakırım yerden görünürmüş. O, işte bu kendi nuruyla dikiş dikermiş. Aya, güneşe görünmemiş.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 283) Bu anlatım, güzelliğin destanda yalnızca dış görünüşle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda kahramanın manevi derinliğini ve becerilerini de sembolize ettiğini gösterir.

Son olarak, Zühre ile Aldar destanında, Zühre’nin ilerleyen yaşlarında bile güzelliğini koruması, eş seçiminde güzelliğin önemini vurgular. Allabirde’nin Zühre’yi gördüğünde yaşadığı hayranlık, güzelliğin sadece gençlikte değil, olgunlukta da değerli görüldüğünü ifade eder. “Zühre’nin güzelliğinden büyülenip, yüreği yerinden kopmuş Allabirde durduğu yerde taş gibi kesilmiş kalmış. Olgun yaştaki dul bir kadının böyle hala güzelliğini kaybetmemesi onu hayran bırakmış. Zühre kendisi hakkında söylenen sözlerden daha genç, daha görkemli görünmüş ona” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 112). Bu metin, güzelliğin zamansızlığını ve olgun yaşta bile aşkın ve hayranlığın nesnesi olabileceğini göstermektedir.

Bu örnekler, Başkurt destanlarında güzellik ve karakter özelliklerinin kahramanların eş seçiminde ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Her destanda, güzellik farklı şekillerde betimlenirken, kahramanların eş seçimindeki kriterler ve bu seçimlerin destanın anlatısına nasıl katkıda bulunduğu gözler önüne serilmektedir.

Başkurt Destanlarında Evlilik Türleri

Başkurt destanlarında evlilik ve eş seçme süreçleri, sadece bireysel ilişkileri değil, aynı zamanda toplumsal değerleri de yansıtır. Destanlarda yer alan eş seçme süreçleri ve evlilikler, Başkurt toplumunun ahlaki ve kültürel yapısını anlamak için önemli ipuçları sunar. Bu bölümde, incelenen destanlar üzerinden Başkurt kültüründe eş seçiminin nasıl gerçekleştiği, evlilik öncesi aşılardan engeller ve bu süreçlerin kahramanların hayatında ne tür bir rol oynadığı detaylandırılacaktır. Ayrıca, destanlarda erkek ve kadın kahramanların eş seçimindeki iradesi ile aile büyüklerinin rolü incelenecek, böylece Başkurt toplumunda evliliğin ve eş seçiminin önemine dair kapsamlı bir analiz sunulacaktır.

Başkurt destanlarında diğer Türk destanlarında olduğu gibi yapılan evliliğin türü önemlidir. Dünyada en yaygın evlilik biçimi olarak tek eşli evlilik (monogami) tercih edilmektedir. Bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi polijini, bir kadının birden fazla erkekle evlenmesi ise poliandri olarak adlandırılmaktadır (Tezcan, 1997: 70). Başkurt destanları incelendiğinde, kahramanların çoğunlukla tek eşli evlilik yapmışlardır.

Türk destanlarında yaygın olarak görülen evlilik türlerinden biri beşik kertmesidir. Beşik kertmesi “Bir aileyle hısımlık kurmak isteyen ya da bir yakınıyla var olan dostluk bağı, ekonomik ilişkisini daha da pekiştirmek isteyen başka bir ailenin, söz konusu kimsenin yeni doğmuş kızını oğluna nişanlaması” olarak tanımlanır. (Örnek, 1977: 187)

Kuzıykürpes destanı, Başkurt kültüründe sosyal hayatı anlatan önemli bir eserdir. Destan, çocuksuzluk motifiyle başlar; Karabay'ın üç karısı olmasına rağmen hiçbirinden çocuğu olmaz. Karabay, çocuk sahibi olması için Allah'a yalvarır. Bir gün, aksakallı bir ihtiyar gelir ve Karabay'a dualarının kabul edildiğini ve çocuğunun doğacağını haber verir. Karabay ve Sarıbay, dost olurlar ve bir av sırasında Karabay, Sarıbay'ı bir kaplanın pençelerinden alarak ölümden kurtarır. Bu sırada bir çoban gelip Karabay'a oğlu olduğunu müjdeleyerek haber verir. Başka bir çoban da bu sırada Sarıbay'a kızı olduğunu bildirir. Bunun üzerine, Sarıbay, Karabay'a olan minnet borcunu ifade ederek, “Beni ölümden kurtaran hürmetli dostum! Kızımı öz oğluna gelin edip veriyorum” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 112) der. Dolayısıyla, bu destan Türk kültüründe yaygın olan “beşik kertmesi” geleneğini açıkça yansıtır. Karabay öldükten sonra Kuzıykürpes hem Sarıbay'a babasının ölümünü haber vermek hem de beşik kertmesi olduğu gelinini almak için yola çıkar. Fakat Sarıbay'ın hali değişmiştir. Sonradan kaplanı zaten kendisinin öldürdüğünü anlatarak ünlenir. Kızı Mayanhılıv'ı isteyem birçok batırı da çeşitli bahanelerle geri çevirir ve Aykara Sultan'a verir. Mayanhılıv'ı tüm kalbiyle seven Kuzıykürpes annesinin söz verdirtmesine rağmen Mayanhılıv'ı düşünmeden edemez. Onu almak için yola çıkar. Bir aksakallı onu Ebe Meskey'e yönlendirir. Orada Mayanhılıv, Başkurtların yaratılışı, mücadele edeceği zorluklar, tarihin seyrinde olacaklar gösterilir. Kuzıykürpes'in yolculuğu sırasında birçok engelle karşılaşması gerekecektir. Sihirle kurulmuş hileli tuzaklar, orman ve gök düşmanları, vahşi ayılar ve canavarlar gibi engeller, yoldaki zorluklardan sadece birkaçıdır. Ayrıca, yolculuk sırasında atının ölümü gibi beklenmedik bir durumla da karşılaşır. Bu destan kahramanı için en zor durumlardan biridir. “Sen beni en gerekli zamanda yalnız bıraktın, seni diriltmek için ben yıllık sürülerimin hepsini de esirgmeden feda ederdim; ikimiz birlikte hiç şüphesiz Mayanhılıv'ımı bulurduk. Sevdiği yâriyle sadık atı Başkurt'a bütün şeylerden daha kutsaldır elbette.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 646) Başkurt kültüründe sevdiğinin ve atın ne kadar kutsal olarak kabul edildiğini gösteren en açık ifadelerden biri Kuzıykürpes'in bu sözleridir. Kuzıykürpes, yolda Mayanhılıv'ın kardeşi olan batırı kurtarır. Kardeşi olduğunu öğrenince kendini Yılıkıbay olarak tanıtır ve Sarıbay'ın yanına ulaşır. Mayanhılıv'ın da gönlü Kuzıykürpes'tedir. Onu tanımış ve sevmiştir. Mayanhılıv'a gerçek kimliğini açıklayan Kuzıykürpes ona kaçmayı teklif eder fakat Mayanhılıv bunu kabul etmez. Ava çıkılır, güreş yapılır, okla nişan atılır. Bu yarışmaların hepsini Kuzıykürpes kazanır. Hala Yılıkıbay olarak bilinen Kuzıykürpes yarışmalardan sonra Sarıbay'a verdiği sözünü hatırlatıp gelininin Mayanhılıv olduğunu söyler. Sarıbay onu kovar. O da Mayanhılıv ile kaçmak için sözleştiği yere gider. Fakat o sırada Sarıbay'ın küçümseyip geri çevirdiği yiğitler Sarıbay'ın iline baskı yapar. Mayanhılıv, Kuzıykürpes'ten yardım ister. Kuzıykürpes ise Mayanhılıv'ı kırmayarak Sarıbay'ı kurtarır. Bunun üzerine Sarıbay yaptığından utanarak kızını Kuzıykürpes'e verir. Aceleyle toy kurulur. Destan metni düğün motifiyle son bulur.

Sosyal hayatı anlatan Başkurt destanlarından bir diğeri olan Kuzıykürpes ile Mayanhılıv destanında da, kahramanların evliliği beşik kertmesi yoluyla gerçekleşir. Küser Han ile Küsmes Han, her zamanki gibi ava çıktıkları bir gün, ikisi de ayrı yollarda geyiğe rastlarlar. Bu durumu birbirlerine sorduklarında, hamile olan eşlerinin doğum yapmış olduklarını düşünürler. Küsmes Han, “Eğer bizim tahminlerimiz doğru çıkar da, birimizin kız, diğेरimizin oğlan doğarsa, dünür oluruz.” der ve anlaşılır. Kahramanlar beşik kertmesi olsalar bile kavuşamazlar. Önlerindeki en büyük engel Küsmes Han vefat ettikten sonra Kuzıykürpes'in dik kafalı ve şımarık davranışlarından dolayı kızını vermek istemeyen Küser Han'dır. Diğेर engel ise Mayanhılıv'ın ailesinin hizmetçisi olan Saç kıran kafalı dazlaktır. Hanımıyla anlaşıp Mayanhılıv'ı uzaklara götürür. Kuzıykürpes beşik kertmesini öğrenir öğrenmez Gök Tolpar'ı alarak Mayanhılıv'ı aramaya çıkar. Gök Tolpar, Türklerin kutsal kabul edilen kanatlı atıdır. Gök Tolpar, Kuzıykürpes'e yol boyunca yardımcı olacaktır. Bu, evliliğin kutsal bir yolculuk ve mücadele olarak görüldüğünü ifade eder. Kahramanlar tekrar bir araya gelse de önlerindeki engelleri aşamazlar. Mayanhılıv'ın anne babası çeşitli hilelerle Kuzıykürpes'ten kurtulmaya çalışır. Kahramanlar kaçmaya çalışsa da başarılı olamaz. Metin, Kuzıykürpes'in ölümü ve bunun üzerine Mayanhılıv'ın da kendini öldürmesi ile sonlanır: “Birbirlerine deliler gibi âşık olup da beraber yaşamaya nasip olmamış Kuzıykürpes ile Mayanhılıv'ın ömrü işte böyle bitti.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 77)

Mitolojik destanlardan biri olan Alpamişa destanında Eyer Han'ın oğlu Altan ile Büler Han'ın kızı Barhın'ın beşik kertmesi olduğu görülür. İki han kendi aralarında “Birimizin oğlu, birimizin kızı var, dünür olalım hiç olmazsa.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 331) diyerek söz verirler. Diğer destanlardan farklı olarak Altan, beşikteki Barhın'ın kulağını dişleterek nişan koyulur. Fakat Barhınhılıv'ın bu evlilikten yana gönlü yoktur. Yengesine durumu açınca yengesi ağabeyine, ağabeyi babasına anlatır. Babası geleneği bozmamak gerektiğini söyleyip Barhınhılıv'a kızar. Fakat Barhınhılıv ona eş olacak kişinin güreşte onu yenmesi gerektiğini söyler. Yengesi ile gezdikleri bir sırada Barhınhılıv, Alpamişa'yı görüp âşık olmuştur. Ona bir kuşla selamını iletir. Alpamişa Barhınhılıv ile uzun süre güreşip onu yener. Alpamişa ile Barhınhılıv birbirlerine açılır ve evlenmek ister. Bunun üzerine Alpamişa, Barhınhılıv'ın anne ve babasından da rızalık alır. Düğünleri altı gün altı gece sürer. Fakat Büler Han'ın veziri Koltübe Barhınhılıv'ı kendisi almak ister bu sebeple düğüne sevinmemiştir. Rakip olarak karşımıza çıkan Koltübe Eyer Han'a haber salarak Büler Han'a ihanet eder. Eyer Han'ın ordusunu Alpamişa, iki ayrı savaşta bozguna uğratsa da Eyer Han'ın hizmetçileri tarafından zincirlenip kaçırılmaktan kurtulamaz. Koltübe, Alpamişa'nın boyun eğip kendi isteğiyle kaçıp gittiğini öne sürerek tekrar vezir olur. Alpamişa'nın haberci olarak gönderdiği kuşu da Koltübe kafese kapatır. Bunları yapmasının sebebi Barhınhılıv'ı kendine almak istemesidir. Alpamişa'ya han kızları yardım eder ve Boz tolpar'ın alından, yelesinden, kuyruğundan birer kıl getirirler. Böylece Alpamişa Boz atının yardımıyla kurtularak iline döner. Destanlarda görülen evlilik türlerinden biri de rüyada görüp âşık olarak evlenmedir. Bu evlilik türünde kahramanlar, birbirlerini rüyalarında karşılaşmadan önce görüp âşık olurlar. Mitolojik destanlardan bir diğeri Miney Batır ile Şülgen Padişah destanında evlilik, rüya görmek ve bu rüyaların yorumlanması şeklinde gelişir. Tandısa, rüyasını babasına yorumlatır. Babası, rüyayı “Evladım, senin başın bizden uzaklara gider, etek dolusu çoluk çocuğun olur, bir batır ile evlenirsin.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 77) şeklinde yorumlar. Tandısa, bu rüyanın etkisiyle damadını özlemle beklemeye başlar. Miney Batır da bir rüya görür ve bu rüyayı bir ihtiyara yorumlatır. İhtiyar, rüyayı ilginç bulur ve “Göğsünün üzerine nurlar inmesi senin müstakbelindir. Onun güzelliğine eş olan kimse yoktur ve halk da onu çok sever.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 237) şeklinde yorumlar. Destanın ilerleyen kısımlarında Miney Batır önderliğindeki Başkurtlar, Hazarlar ile mücadele edip onları geri püskürtürler. Bunun üzerine büyük bir bayram düzenlenir. Bu kutlamada aksakal avcılara görev-şart koşar. Miney Batır, öncelikle ilk şartı yerine getirerek vahşi bir hayvanı temin etti; bu, bir ayıydı. Ardından, ikinci şartı karşılamak için vahşi bir kuş buldu, bu gümüş tüyleri olan suna kuşu oldu. Ancak üçüncü şart, en dehşetli canlıyı avlayarak ve bir kanıt getirerek oldukça zorlu bir testti. Miney, bu zorlu görevi bir ejderha ile mücadele ederek başardı ve başarısını bir işaret getirerek kanıtladı. Burada rakip kahraman Halpan Batır devreye girer. Miney Batır'ın anlattıklarının gerçek olmadığını söyler böylelikle insanları kışkırtır. Aslında Tandısa'yı o almak istemektedir ve Miney Batır'ı kıskanmaktadır. Daha sonra sürünerek korkunç bir yaratığın geldiğini haber verirler. Bu Miney Batır ile Halpan Batır'ın yiğitliklerini göstermeleri için bir fırsattır. Halpan Batır kaçır ve evine sığınır. Miney batır ise ejderhayı öldürerek kızı almaya hak kazanır. Bilge bir büyük “Ülker dedenin tek kızını damada hediye olarak veriyoruz.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 256) der. Tandısa ve Miney Batır birbirlerine rüyada görüp âşık olsalar da Miney Batır'ın ejderhayı öldürerek ili zor durumdan kurtarması sonucu Tandısa ödül olarak Miney Batır'a verilir.

Destanlarda gıyabında âşık olarak birbirlerini hiç görmeden, sadece duydukları ün, aile bağlantıları veya yiğitlik hikayeleri aracılığıyla âşık olup evlendikleri evlilik türü de görülür. Sosyal hayatı anlatan bir diğer destan olan Kerte Mergen destanında, Könhılıv, ırmağa yüzmeye gider ve uzun saçlarını ırmağın içinde tarar. Tarağına takılıp kopan saçlarını su alır ve uzaklara götürür. Bu saçları bulan Tugazak Han'ın oğlu, saçları yakalayarak hizmetçilerine götürür ve sahibini sorar. Hizmetçiler, saçların kime ait olduğunu hemen anlar ve Könhılıv'a ait olduğunu bildirir. Könhılıv'ın övgülerle anlatılması üzerine, Tugazak hanın oğlu ona âşık olur ve kendisine almak ister.

“Ben giderim, giderim,
Varılacak yere varırım;
Könhılıv'ı bulurum,
Çekip hemen alırım.

Könhılıv'ı almazsam,
 Bu dünyada kalmam ben;
 Kalırsam, görmem huzurunu,
 Huzursuz ne hacetim var?
 Könhılıv'ı almazsam,
 Koynuma da salmazsam,
 Yaşamamın yerde ben,
 Görkemini bulmam hiç" (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 545).

Könhılıv, Kerte Mergen'in kızıdır. Hizmetçilerin ve babasının uyarılarına rağmen hiç görmeden âşık olduğu kızı almaya gider ve Könhılıv'ı kaçıırıp götürür. Destanın devamında babası Kerte Mergen kızını kurtarsa da Könhılıv gebedir ve bir oğlan çocuğu doğurur. Kerte Mergen, Könhılıv'a gıyabında âşık olur ve onu kaçıırarak evlenir. Ancak, bu evlilik Könhılıv'ın iradesi dışında gerçekleşir ve aile büyüklerinin onayı olmadan yapılan bir harekettir. Sonunda, babasının kızını kurtarması ve bir oğlan çocuğu doğmasıyla bu evlilik son bulur.

Seyf-ül-mülük destanında, padişahın karısı Cemile'den Seyf-ül-mülük adında bir oğlan doğar ve vezirin de Sait adında bir oğlu olur. İki çocuk birlikte büyür ve sıkı dost olurlar. Bir gün, iki siyah köle padişaha hediyeler getirir. Padişah da hediye olarak verilen atı Sait'e, yüzük ve pöstekiyi ise Seyf-ül-mülük'e verir. Seyf-ül-mülük, pöstekinin kol dibinde güzel bir kızın suretini görür ve bu surete âşık olur. Resmin altında kızın adı Bedi-ül-cemal, yaşadığı yer İrem bağı şehri diye belirtilmektedir. Destanda, âşık olma motifi, bir sureti görerek gerçekleşir ve bu durum, Seyf-ül-mülük'ün hikayesinin temel dinamiklerinden birini oluşturur. Sonra Seyf-ül-mülük aşka düşer ve kızı aramaya çıkar.

Mergen ile Mayanhılıv destanında, Mayanhılıv'ı görüp beğenen Nogay hanı onu almak ister. Babası Mayan'ı çok kişinin sevdiğini ve onu alamayacağını söyler. Nogay han, kızı almak için savaş açtığına Mayanhılıv da kara ormanlara kaçar. Mergen ise tüm cesur askerlerini toplayarak savaşa katılınca Mayanhılıv da babasının tüm itirazlarına rağmen savaşta yer alır. Nogay Han'ı Mayanhılıv'ın babası Nedirşe'nin yaylasını basıp tüm güzel kızlarla birlikte Mayanhılıv'ı da kaçıır. Mergen bunun üzerine askerlerini toplayıp yeniden savaş açar. Mergen Nogay Han'ın düğünü kurulmuşken yetişir. Mergen, Han'ın kellesini kesip atarak Nogay Han'ın hanlığını böylece devirmiştir. Destan burada biter. Düğün motifine yer verilmemiştir. Bu destanda Nogay Han'ın Mayanhılıv'ı beğenip almak istemesi ve bu uğurda savaşa girmesi, evliliklerin siyasi ve askeri güç mücadelesi ile iç içe geçtiğini gösterir. Evlilik sadece kişisel bir birliktelik değil, aynı zamanda iktidar ve güç kazanmanın bir aracı olarak kullanılır. Mayanhılıv'ın, babasının itirazlarına rağmen savaşta yer alması, kadınların da cesaret ve kararlılık göstererek evlilik süreçlerinde aktif bir rol üstlendiklerini vurgular. Bu, geleneksel olarak pasif kabul edilen kadın rollerinin aksine, kadınların mücadeleye katılımını ve kendi kaderlerini belirlemedeki etkinliklerini gösterir. Mayanhılıv'ın kaçırılması ve ardından Mergen'in onu kurtarmak için yeniden savaş açması, evlilik motifinin destanlarda sıkça karşılaşılan bir yönüdür. Kadının kaçırılması ve kahraman tarafından kurtarılması, toplumsal düzenin yeniden sağlanması ve kahramanın yığılmasının vurgulanması açısından önemlidir. Evlilik burada siyasi bir zaferle eşdeğer tutulur, Mergen'in Han'ı öldürmesiyle birlikte, sadece Mayanhılıv'ı kurtarmakla kalmaz, aynı zamanda Nogay Han'ın hanlığını da devirmiş olur.

Maktımhılıv destanında, Taymas, Maktımhılıv'ı zorla almayı planlar. Maktımhılıv, bu niyeti rüyasında gördüğünde durumu ağabeyine aktarır. Taymas Han, Maktımhılıv'ı kaçıır ve yurduna götürür. Ancak Maktımhılıv, ağabeyi tarafından kurtarılsa da bir şekilde tekrar Taymas'ın adamlarının eline geçer. Kel oğlan, Maktımhılıv'ı Taymas'ın elinden hile ile kurtaracağına dair bir söz verir ve bu sözü tutar. Sonuç olarak, Maktımhılıv, babası tarafından Kel oğlan ile evlendirilir ve düğünleri tam dokuz gün dokuz gece sürer. Kel oğlan ile Maktımhılıv, evlendikten sonra mutlu bir yaşam sürerler.

Zühre ile Aldar destanını incelediğimizde sosyal hayatı anlatan destanlardan en hacimli örneklerinden biri olduğunu görürüz. Destan mistik unsurları barındırmanın yanı sıra çerçeve hikâye tekniğiyle yazılması bakımından diğer destanlardan farklıdır. Bu durum destanı ilgi çekici hale getirmiştir. Ana hikâyeyi Allabirde'nin Zühre'yle evlenmek üzere yola çıkması ve Yılkıbay'la yaşadığı maceralar oluşturur. Zühre'nin evine vardıklarında Zühre onlara kendi hikayesini anlatmaya başlar. Böylece Zühre'nin Aldar ile nasıl evlendiğini kahramanın kendisinden dinleriz.

Zühre kılık değiştirip bir yiğit erkek gibi dolaşan bir kadındır. Çok iyi at biner ve ava çıkar. Tehlikeli hayvanlardan yurdunu korur. Kendine göre bir damat bulamayacağını düşünür. Babasına “Ok atışında, güreşte, attan çekip indirmede beni yenecek yiğit benim kocam olur.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 123) der. Zühre bir büyücüden kocası olacak adam hakkında bilgi alır: “Senin kocan Ural dağlarının öbür tarafında yaşam sürdüren düzlük halkınızdan çıkmış bir bahadır olur. Yaşça o yaklaşık senin yaşlarında olup, bahadırılığı ve güç kuvveti ve savaçılığında seninle aynıdır. Senin gönlün ondan hoşlanır ve baba yurdundan taşınıp gidersin.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 149) Aldar da kendine göre bir eş bulamayacağını düşünmektedir. Bir güreş sırasında büyük güçlü bir pehlivanı yenince bana uygun ve eşit bir eş yok diye düşünmeye başlar. Bir toplantılarında Aysül aksakal Zühre'den bahseder. Zühre için anlattıklarından etkilenen Aldar, onu düşünmeyi bırakıp görmeye gitmeye karar verir. Zühre bu sırada kayıptır. Çünkü o da Aldar'ı duymuş ve onu görmeye gitmiştir. Aldar bunu öğrenince babasına onu bulup getireceğine dair söz verir, bulur ve ailesinin yanına getirir. Zühre bulunca tüm uruklar çağırılarak bir toy düzenlenir. Toyda at koşusu, güreş ve attan çekme yarışı düzenlenir. Bu düzenlenen yarışmalarda Aldar büyük bir başarı gösterir. Zühre'nin Aldar ile yakın olmasına babası da onay vermektedir. Zühre ile Aldar, birbirlerini duyup görüp âşık olmuşlardır. Aldar, hem iyi bir insan olup halka yardım etmesi hem de yarışmalarda gücünü ve yiğitliğini ispat etmesiyle halkın ve babanın da onayını alıp takdirini toplamıştır. Zühre ile Aldar birbirlerine sevdiklerini iletirler. Muynak, rakip olarak karşımıza çıkar. Zühre'yi kendine zorla almak istemektedir. Buna hem kızın babası hem kızın kendisi hem de halk karşı çıkar. Başkurtların adetinde bu durumun olmadığının destanda da sözü geçer. Bu sebeple Aldar ile Muynak güreşir. Güreşi Aldar kazanır. Aksakallar kızı zorla alınmaktan koruduğu için sevinir. Bunun üzerine İtbay, Kıdras'a kızını vermeye rızanı vermesi durumunda aksakalların da bu kararı onaylayacağını söyler. Babayı şu sözlerle ikna etmek isterler: “Razı ol gitsin, Kıdras dost, Aldar'a senin kızından daha iyi bir hanım bulunmaz, senin batır kızına ise ondan daha şöhretli damat bulunmaz.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 191) Destanda Aldar, Zühre ile; Zühre de Aldar ile güreşmek istese de Kıdras ve halkın geri kalması bu sınamaya gerek duymaz. Zühre bu konuda ısrarcı olunca babası: “Bu çocukluk olurdu, kızım. Sen, artık akli başı yerinde birisin, yaşın da geçiyor. Kendi yazgını kendin düşünmelisin, ona karşı bizim çok borçlu kaldığımızı da biraz dikkate almalısın. Ben, seni, halk sözüne de babanın dileğine de karşı gelmezsin diye düşünüyorum.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 193) diye bunun olmaması gerektiğini söyler. Ayrıca Zühre'nin güreşmezsek herkes ne düşünür diye endişesini de şu sözlerle yatırır: “Ben Aldar'ın seni sevdiğini görüyorum, o sadece sen diye gelmiş buralara. O, senin güç kuvvetini de çevikliğini de gördü, sen de onun kimliğini kendi gözleriyle gördün. Yarın ben, bütün aksakallar ve halkın önünde kendi rızamı vereceğim.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 193) Bu durumdan anlıyoruz ki kızın yiğitliği ve çevikliği de en az erkeğinki kadar önemli ve aranan bir özelliktir. Ayrıca babası, kızının fikirlerini ve isteklerini, evlilik hakkındaki düşüncelerini dikkate almaktadır. Bunun yanında topluluktan bir kızın evlenmesi halk için önemli bir mevzudur. Onların da onayı önemlidir. İlerleyen kısımda Aldar'ı sevdiği halde güreş tutmamış olmanın Zühre'yi ne kadar üzdüğünü şu satırlardan anlarız: “Yalnızca Aldar'ı sevdiğimi, tek ona eş olmak istediğimi düşünerek sabahı karşıladım. Ancak benimle güç sınamadan, anne babamın isteği üzerine evlenmem benim namusuma dokunuyordu.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 193) Babası Aldar'ı damadı olarak ilan edince bu haberi tüm halk sevinçle karşılar ve böylece halkın onayı da alınmıştır. Aldar ile Zühre attan çekme yarışı yaparlar. Bu yarışta da Aldar kazanmıştır. Bunun üzerine Aldar ile Zühre artık birbirinin eşi olur. Ertesi gün düğün olacaktır. Zühre'nin anlattısında düğün motifinden uzun uzadıya bahsedilmez. İncelikleriyle anlatıp durmak istemediğini iletir. Anlatılanlardan düğünün üç gün üç gece sürdüğünü sonra konukların dağılmaya başladığını biliriz. Ayrıca düğünde oyun ve eğlence, çeşitli yarışlar yapılmıştır. Güreş, ok atma, attan çekişme tüm gün boyu sürer. Kazananlara çeşitli hediyeler dağıtılır. Konuklar dağıldıktan sonra Aldar kendi yurduna Zühre'yi de alıp gitmek için acele etmektedir. Zühre için ana babasından ve yurdundan ayrılmak zor olmuştur. Zühre'nin konuklarına anlattığı hikâyede evlilik kısmı burada bitmiştir. Dönüş yolundaki maceralarını anlatmaya devam eder.

Zühre'nin Allabirde ile yapacağı evlilik ikinci evliliği olacaktır. Bu evliliğe halk ön ayak olmuş, evliyaların da bu evliliğin olacağını hem Allabirde'ye hem Zühre'ye bildirmeleri kahramanların kararını etkilemiştir. Çünkü Allabirde de Zühre de eşlerini çok sevip evlenmişler ve onları kaybettiklerinden dolayı yas içinde ve üzgündürler. Allabirde'nin tekrar evlenmesini ona uruktaşları söylemiştir. Allbirde bu evliliğe razı gelse de Zühre'ye ulaşmaları kolay olmayacaktır. Birçok destan metninde karşılaştığımız gibi kahramanın türlü engelleri aşması gerekir. Gittikleri yol, çok tehlikeli bir yoldur. Yırtıcı kuşlar, canavarlar ve iki tane perinin büyüleri ile mücadele ederler. Ancak bu mücadelede yalnız değildirler. Evliyalar ve bir beyaz kuş onlara yardımcı olur. Tüm bu zorluklardan sonra Zühre'nin yaşadığı İrendek dağlarının eteklerine varırlar. Allabirde, Zühre'nin olgun yaşına rağmen değişmeyen güzelliğinden çok etkilenir ve Zühre'ye âşık olur. Yılkıbay hangi niyetle geldiklerini Zühre'ye iletmiştir. Zühre'ye hediye olarak öldürdükleri iki kaplan derisi ile Zühre'nin düşmanı olan ejder perisinin atı ve silahlarını verirler. Sonunda, uzun bir zaman sonra Zühre kendi hikayesini ve ilk evliliğini anlatır. Hikâye tamamlandığında, damat ile gelin birbirlerine sıcaklık beslerler ve aralarında derin bir bağ kurulur. Allabirde:

“Yazgıyı değiştirmek imkânsız, biz kendimiz istediğimizden değil, takdirimizde öyle yazıldığından kaderimizi birleştirmek istiyoruz. Kendin de bildiğin gibi, benim evlenme gibi niyetim yoktu, bunun hakkında düşünmedim bile. Gümüş zırh giymiş batır bana uruktaşlarının tavsiyesine kulak vermeme söyleyince, aziz evliya da bu tavsiyeyi tekrarlayınca, ben sana gelmeden edemedim. Zühre, onun hakkında bahsetmiştin” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 248).

Zühre ile Allabirde'nin evliliği aynı zamanda bir kader evliliğidir. Aziz Evliya Zühre'ye de mesaj iletmiştir. Onun ikinci kez nikahlanacağını ve çok kerametli bir olayın beklediğini söyler. Ancak Allabirde ile Yılkıbay'ın yolda engelleri aşması yeterli değildir. Zühre'nin evlenmek için bir şartı vardır: “Eğer siz benim bir düşmanımı daha öldürürseniz, ben, hiç şüphesiz, Allabirde'yle evlenirim.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 249) Zühre bu şartı iletikten sonra hikayesine devam eder. Hikayesinin içinde Gölbike ile Akköbek de at yarışı yapıp eşit delirler. Bunun üzerine Akköbek babasına kızı istemesini söyler. Bu duruma herkes razı geldiği için nikahları kıyılır. Gölbike kaybolunca Akköbek onu aramaya gider. Mücadele etse de esir düşer. Zühre ile Aldar dönüş yolunda Bayyığit ile birlikte hem Gölbike'yi hem Akköbek'i kurtarmıştır. Esirlerin arasında Gölbostan, Tanhılıv, Muynak'ın erkek kardeşi Karabay da vardır. Evliya onlara ne yapacaklarını bildirir. Buna göre Gölbostan Bayyığit'e, Tanhılıv ise Muynak'ın kardeşi Karabay'a varacaktır. Destan metni eksiktir ve hikâye böylece son bulur.

Neticede, Zühre ile Aldar destanı, incelemede yer alan diğer destanlara göre daha hacimlidir ve evlilik motifi açısından oldukça zengindir. Zühre ilki Aldar'la diğeri Allabirde ile olmak üzere iki evlilik yapmıştır. Aldar'a duyduğu aşk kendi duygu ve gözlemlerine dayanırken, Allabirde ile olan evlilik, evliyanın ve halkın tavsiyeleri üzerine gerçekleşir. Bir nevi kader evliliğidir. Zühre'nin Aldar'la birlikte esirleri kurtarması sonucunda Gölbostan'ın Bayyığit ile aynı anda Tanhılıv'ın Karabay ile evlenmesi, toplu evlilik türünün bir örneğini oluşturur.

Zayatülek ve Hıvhlıv destanında Zayatülek diğer kardeşlerinden daha şanslı ve yiğit bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Ağabeylerinin kıskançlıklarına ve çeşitli hilelerine rağmen ok atmada, at yarışında ve avcılıkta hünerlerini sergilemiştir. Zayatülek'in destan içindeki en büyük yardımcısı atı Gök Tulpar'dır. Zayatülek'in başa çıktığı zorluklar destanlarda genellikle gördüğümüzün aksine evlilik motifinin içinde yer almaz, onun mücadelesi Hıvhlıv'ı görene kadar gerçekleşir. Ağabeylerinin onu öldürmesinden kaçan Zayatülek, göl kenerında bir nur gezdiğini görür. Gördüğü şey, su padişahu Asılıkül'ün olağanüstü güzelliğe sahip olan kızıdır. Zayatülek onu yakalar ve bırakmaz. Su perisi itiraz eder:

“Ey, yer oğlu, ne olur beni bırak! Ben, su kızımım. Eğer sudan ayırırsan, beni helak edersin. O zaman kendin de ölürsün.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 318)

Zayatülek su kızının tüm itirazlarına rağmen onu bırakmaz. Çünkü görür görmez âşık olmuştur. Evlenmek istediğini dile getirir:

“Yıldız saçıp gece boyu
Durmada yeldim, güzel kız,
Adını, ilini bilmiyorum,
Söyleyiver güzel kız.
İkimiz birlikte olalım,
Birlikte yuvar kuralım” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 319).
Hıvhlıv bunu kabul etmez:
“Güzel yiğit, gürüldeme
Benim adım Hıvhlıv,
Beni isteyip vuruşma;
Yiğit sana denk olmam.
Nurdan doğan nesilim,
Yerde gezdirip horlama
Yer oğluna denk olmam
Nurdan doğan kız çocuğu
Yiğit, sözünü uzatma,
Bırakıver yer oğlu,
Babam duysa, harp eder,
Başına kıyamet salar” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 319).

Birlikte olmalarının hem yaratılış olarak uygun olmadığını hem de babasının evliliklerini kabul edemeyeceğini ileten Hıvhlıv’a rağmen, Zayatülek onu bırakmaz. Bunun üzerine Hıvhlıv ona altın saç bağını ve tarağını hediye edip birlikte olamayacaklarını yineler. Fakat Zayatülek Hıvhlıv’ın hediyesini kabul etmez. Anasından da babasından da vazgeçip suda onunla olabileceğini onun için ölebileceğini söyler. Bununla birlikte Hıvhlıv yumuşar ve Zayatülek’i su altındaki sihirli dünyaya götürür. Ak keçe çadıra götürür: “Yiğidim, dileğine eriştin: Ben senin, sen benim oldun!” der (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 320).

Hıvhlıv uzun bir süre Zayatülek’i ana babasından saklasa da babası durumu bir gün sezer. Hıvhlıv ise durumu açıklamaya mecbur kalır. Babası önce çok sinirlenir. Onun sinirinden su bulanır, kaynar, etrafa taşar. Ancak Zayatülek’i “batır gövdeli, nurlu yüzlü, güzel yiğidi” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 321) görmesiyle siniri yatıştır ve böylece bu evliliğe razı olur. Zayatülek ve Hıvhlıv destanında, kahramanların evlenip bir aile kurmaları mümkün olsa da bu uzun sürmez. Destan kahramanların ölümüyle son bulur.

Konur Boğa destanı başka bir mitolojik destandır. Konur Boğa’nın hikayesini anlatmak için evlilik motifi yardımcı bir motif olarak kullanılmaktadır. Ana hikâye, evlilik ve kavuşmak için mücadele edilen zorluklar üzerine kurulmamıştır. Destanda ava çıkan Yanbay ile bir yiğit karşılaşır. Kahramanın atı hızlıdır ve Yanbay ona yetişemediği için şaşırır. Yanbay bu yiğide konuk olur. Birlikte ava gittiklerinde Yanbay, yiğidin atını imalı olarak hediye etmesini ister. Yiğit atını vermeye razı olur. Çünkü Yanbay’ın ünü tüm Ural’a yayılmış olan kızı Kolanses’i yakın görüp ona yaklaşmak ister. Yanbay da yiğidi misafirlige götürür. Yiğit ile Kolanses birlikte ava çıktıklarında yiğit kendi niyetini açıp Kolanses’e niyetini sorar. Kız razılığını bildirir. Bunun üzerine yiğit Yanbay’a “Yanbay ağa, sen atımı istedin; ben geri çevirmedim, göz bebeğim gibi gördüğüm kula atımı verdim. Sen de bana Kolanses kızını verip, öz kardeşin oğlun, akrabaları yapsan, nasıl olur?” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 285) diyerek Kolanses’i babasından ister. Yanbay bunun üzerine karısı ve yakın akrabalarıyla durumu görüşür, Kolanses’e de sorar. Kolanses, “Yiğit, at verip, Ural kızını, Ural yiğitlerinin elinden çekip aldım deyip övünmezse; günlük gül ile gününü ortak edip, çiçekten çiçeğe

uçar arı gibi, atını bağladığı her yaylada kız gözlemezse, il ayağından tepip gelen bir yiğit, hatırı kalmasın, ben razıyım.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 285) diyerek bu evlilik için kendi onayını verir. Bunun üzerine toy yapıp kız ile damadı yurduna gönderirler.

Bu destanda diğer destanlardan farklı olarak bir rakip, bir engel görülmez. Fakat yine de aile büyüklerine durum danışılır. Ayrıca Kolanses kendi şartlarını söylemiştir. Evlilik iki tarafında rızası ve gelinin ailesinin onayı ile gerçekleşir. Birbirlerine söz verip toy yaparlar.

Mitolojik bir destan olan Ural-Batır destanında Şülgen ile Ural hayat pınarının suyunu bulmaya yola düşerler. Şülgen ve Ural, yol ayrımında iki farklı yola giderler. Ural'ın gittiği yol Aksakallı bit ihtiyarın da bildirdiği üzere ızdıraplı ve kötülük dolu yoldur. Aralarında kura çekince Ural'a bu yol düşmüştür. Padişahın kızı ormandan geçerken Ural'ı görür. Eline bir elma alıp ona hediye eder. Ural'ı alıp götürmesi için askerine emreder.

“Padişah kızı sevdi artık,

Padişah güveyi oldu artık” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 72).

Ural padişah kızının dediğine razı olmaz ve saraya gitmez. Bundan dolayı padişah Ural'ı öldürmek ister. Ural böylece çeşitli zorluklarla mücadele eder. Önce öküzü sonra dört batırı yener. Bunun üzerine halk ona evliliği tasviye eder. Padişahın kızını alıp bu yurttan kalmasını öğütlerler. Bunun üzerine Ural kızını alıp düğün yapar. Biraz kalır ve yoluna devam eder. Bir dağın eteğinde bir yılanın geyiği yediğini görür. Yılan, geyiğin boynuzlarını kıramayıp yutamayınca Ural'dan yardım ister. Ural ancak sırrını söylese onu kurtaracağını iletir. Bunun üzerine Kahkaha padişahın oğlu Zerkum olduğunu ve Samrav adlı padişahın kızı Huma'yı almak için o geyiği yemeye çalıştığını anlatır. Bunun üzerine Ural, Zerkum'u kurtarır ve babasına birlikte giderler. Yılanlarla savaşarak sır sarayını açar ve Kahkaha'nın sihirli asasını alır. Burda da halk ona Gölöstan ile evliliği tavsiye eder. Ural ile Gölöstan'ın evliliği yapılır. Ural yoluna devam ederken Huma'nın sarayına gider. Huma ona hayat pınarı suyunu bulması için yardım edecektir fakat bir şart koşar. Ural nadide bir kuşu bulmalıdır. Ayhılıv'ı kuş kılığında bulur. Babası ise Akbozat'ını verip Ural'a varabileceğini Huma'ya söyler. Böylece Huma evlilik için babasının da onayını almıştır:

“Ural'ı Huma görünce de,

Bahadırlığını bilince,

İyiliğini sezinde,

Ona gönül bağlamış,

O Ural'ı seçmiş” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 110).

Şülgen de Huma'yı almak ister. Huma'yla konuşur. Bunun üzerine Huma bahadırlığını sınamak ister:

“Yiğit sözünü dinledim,

İç sırrını anladım,

Şöyle deyip düşündüm;

Ben bir padişah kızıyım,

Kızların büyüğüüm.

Yiğit istediğin olsun,

Büyük bir meydan kurayım,

Bahadırlığımı sinayayım,

Orada şanımlı göreyim,

Boz atım var uzakta,

Anam vermiş hediye,

Meydanıma o gelir,

Batır olsan, o bilir,
Meydanımda boz atı
Eline alıp binebilirsen,
Eyerinin üstünden
Polat kılıcını alabilirsen,
Öyle batır olabilirsen,
Boz'umu hediye edeyim;
Babama söyleyip düğün yapıp
Sana yar olayım” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 112-113).

Şülgen, Huma'nın şartını kabul eder. Fakat alıp atmasını istediği taşı Şülgen yerinden oynatamaz. Ural kaldırıp atar. Bunun üzerine Huma ile Ural'ın büyük düğünü kurulur.

Ural Batır destanının tümünü incelediğimizde kahramanın ana yolculuğunun etrafında üç evliliğin yapıldığını görürüz. İlk işi eş, yurt büyüklerinin aracı olması ile gerçekleşir. Bu evlilikler Abdülkadir İnan'ın bahsettiği eskiden birçok kavimde bulunan döl alma adetine örnek verilebilir. Bu adete göre soyu güçlendirmek ve kan yenilemek için güçlü ve şöhreti duyulmuş yabancı bir erkek uruğu ziyarete geldiğinde o kahramanı birkaç günlüğüne de olsa kendi uruklarından bir kızla evlendirilirdi. (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 20) Üçüncü evlilik ise -Huma ile yapılan- kahramanın kendi isteğidir. Ural Batır, Huma ile evlenebilmek için rakibi olan Şülgen'le mücadele eder.

Alıp Batır Başkurt'ların mitolojik destanlarından. Destan çocuksuzluk motifi ile başlar. İhtiyar çocuğu olmadığı için çok üzgündür. Dağın iyisi ona gözüdür ve neden bu kadar üzgün olduğunu sorar. İhtiyar durumunu anlatıp bir oğlu dahi olmadığını söyler. Bunun üzerine dağın iyisi ona “Bir can ölmeden, bir can doğmaz. Eğer oğullu olmak istersen, kendin bu dünya ile vedalaşman gerekir.” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 327) diye bildirir. İhtiyar bunu kabul eder ve bir süre sonra destanın ana kahramanı olan Alıp Batır kırılan taşın arasından ortaya çıkar. Alıp Batır dolaşırken bir kız onu görür, seslenip çağırır. Kız evlenmek için Alıp Batır'a şart koşar. Güreşte bu kızı yenebilirse kız Alıp Batır'la evlenecektir. Alıp Batır ile kız yedi dün yedi gece güreştikten sonra Alıp Batır, kızı yener. Kız da gönlünün çoktan onda olduğunu güç sınavı yapıp şimdi beraber olabileceklerini iletir. Hemen orada kavuşup düğün yaparlar. Bu, evliliğin, güçlü bir aşk ve karşılıklı bağlılıkla kurulduğunu ve hızla gerçekleştiğini gösterir. Birlikte yaşamaya başlarlar. Onların doğam yedi oğlundan Başkurt'ın yedi uruğu başlar. Bu noktada, Alıp Batır'ın evliliği ve ardından gelen çocuklarının, toplumsal yapıda önemli bir rol oynadığı ve gelecekteki nesillerin temelini oluşturduğu vurgulanır.

Targın Batır destanında Akyunus ile Targın birbirlerini görerek âşık olur. Fakat Akyunus'un babası kızını Targın'a vermez. Onlar da sözleşip kaçarlar. Han “Aranızdan kim yetişip kızımı geri getirirse, ona kızımı veririm.” diye ilan eder. Kujak, Akyunus ile Targın'a yetişir. Akyunus, Kujak'a yaşlı olduğunu para verseler bile onu almayacağını iletir.

“Ey yaşlı Kujak, yaşlı Kujak,
Atının başını çek, Kujak,
Sakal tüyünü ağarıp,
Boyuna bitmiş köklerin
Hepsi bir gibi karışıp,
Alayım, diye duruşun,
Beni görüp, sevinip.
Öldürsen de demem ben,
Para versen sevmem ben,
Eskiden Kujak olsan da
Artık yerdeki kuru tezek” (Suleymanov, Ahmet vd., 2014: 551).

Bunun üzerine Kujak aradan çekilir, bir hediye alıp ile geri döner. Sevenleri kavuşturduğunu söyler. Targın bir yurda han olup bir savaşta vefat eder. Akyunus ise o ilde ölür. Sevenler engelleri aşıp kavuşmuş olsa da destan metninde düğün motifine yer verilmemiştir.

Kara Yurga destanında, Ebley ve Maktımhılıv, birbirlerine âşık olurlar ancak Ebley fakir bir aileden gelmektedir ve kalın veremez. Bu yüzden, Maktımhılıv ile kaçarak evlenirler. Ancak, Maktımhılıv'ın babası Mesem, bu duruma çok kızar ve kızını namusuna leke sürmekle suçlar. Çiftin karşısında aşması gereken tek engel, Maktımhılıv'ın babası değildir. Nöğöş Ağa'nın oğlu da rakip olarak Ebley'in karşısına çıkar. Ancak, güç ve yiğitlik konusunda Ebley'in üstünlüğü açıktır. Nöğöş Ağa'nın oğlu malı mülkü ve iyi kalın vermesiyle öne çıksa da bu, evlilik için yeterli değildir. Ebley, yiğitliğini ve hünerini herkesin önünde gösterir ve Maktımhılıv'ın da isteğiyle çift bir araya gelir. Kızın babası Mesem han da sonunda bu evliliğe razı olur. Bu evlilikte, Ebley'in atı Kara Yurga, evliliğe yardımcı olan bir kahramandır. Destan metni, sevenlerin kavuşması, babanın onayı ve Kara Yurga'nın övülmesiyle son bulur.

Mitolojik destanlardan olan Akbozat destanında Hevben ile su altı kızı Nerkes'in evliliği tıpkı Zayatülek ve Hıvhlıv destanındaki gibi olağanüstü bir varlıkla evlenme türüne bir örnektir. Hevben, yetim ve fakir bir kahramandır. Bir gün göl kenarında altın bir ördek kılığında su kızlarından birini yakalar. Ona âşık olur ama onu almak için çeşitli engelleri aşması gerekir. Destan Hevben'in halkı uğruna mücadele etmesi ve Nerkes'e yiğitliğini ispat etmesi sonucunda evlenirler. Evlilikleriyle destan son bulur.

İncelenen destanlarda, kahramanların eş seçimi ve evlilik motifinin nasıl işlendiği detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Her bir destanda, kahramanların eş seçerken karşılaştıkları zorluklar ve bu engelleri aşma süreçleri incelenmiş, kahramanların eş seçimindeki iradeleri ve kararlılıkları vurgulanmıştır. Genel olarak, tek eşlilik motifi ön plana çıkmakta, kahramanların evlilikleri kahramanlık serüvenlerinin ve kişisel iradelerinin bir yansıması olarak şekillenmektedir.

Sonuç

Tüm Türk destan geleneğinde olduğu gibi, Başkurt destanlarında da evlilik motifi önemli bir yer tutmaktadır. Bu motif, bazen ana tema olarak karşımıza çıkarak destanın merkezi bir unsuru haline gelirken, bazen de kahramanın yolculuğunun ve gelişiminin bir parçası olarak işlenmektedir. Evlilik, sadece bireysel bir tercih veya kişisel bir arzu değil, aynı zamanda toplumsal ölçütlerin ve beklentilerin bir yansıması olarak destanlarda yer alır.

Çalışmada yer verilen Başkurt destanları metinlerinde kadın ve erkek kahramanlarda aranan belirli özellikler belirtilmiştir. Kadın kahramanların güzel, çekici ve maharetli olması beklenirken, erkek kahramanların yiğit, cesur, güçlü ve sorumluluk sahibi olması istenmektedir. Bu özellikler, metinlerde farklı betimlemelerle ifade edilse de tüm destanlarda ortak bir tema olarak ortaya çıkmaktadır.

Başkurt destanlarında eş seçimi ve evlilik türlerinin oldukça çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmada toplam on altı destan incelenmiştir. İncelenen destanların ikisinde beşik kertmesi, ikisinde doğaüstü varlıkla evlenme ve ikisinde kaçarak evlenme motifleri bulunmaktadır. Destanlardan birinde beşik kertmesi olmasına rağmen, kadın kahraman razı olmadığı için asıl evliliğin görerek âşık olma motifi içerdiği görülmüştür. Bir destanda rüyada âşık olma, başka bir destanda ise gıyabında âşık olma ve bunun üzerine kaçarak evlenme gerçekleşir. İki destanda kaçarak evlenme motifine rastlanır. Bir destanda resimden görerek âşık olma ve ardından kaçarak evlenme gerçekleşir. Zühre ile Aldar destanında hem kader evliliği hem âşık olarak evlenme hem de toplu evlilik örneği bulunmaktadır. Bir başka destanda âşık olarak evlenme görülür. Bir destanda zoraki evlilik yapan kadın kahramanın, bir erkek kahraman tarafından kurtarılması ve ardından ödül olarak bu kahramana verilmesi durumu görülmektedir. Ural Batır destanında evliliklerin ikisi halkın tavsiyesi üzerine gerçekleşir. Ural Batır'ın son evliliği ise kahramanların birbirine âşık olması ile gerçekleşir. Bu çeşitlilik, Başkurt destanlarının zengin kültürel mirasını yansıtarak evlilikle ilgili inanç ve geleneklerin anlaşılmasında önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Destan kahramanları için evlilik genellikle kolayca gerçekleşmez. Kahramanlar, bir dizi zorluğu aşmak, rakiplerle mücadele etmek veya kendilerinden istenen şartları yerine getirmek zorundadır. Evlenmeye niyet eden ya da evlilik çağına geldiği düşünülen kahramanlar, kendilerini ispat etmeli ve aile kurmaya uygun olduklarını göstermelidir. Çalışmada yer alan destanlardaki kahramanların neredeyse tümü, evlilikten önce veya sonra çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Ancak, Konur Boğa destanında genelin aksine bir durum gözükür. Bu destanda, kadın ve erkek kahramanlar birbirine âşık olur ve evlenmek için aile büyüklerinin de onayını alarak zahmetsizce evlenirler. Bu açıdan, Konur Boğa destanındaki eş seçimi ve evlilik, günümüz modern evliliklerine yaklaşan bir evlilik türünü temsil etmektedir. Netice itibarıyla araştırılan on altı destanın, on beşinde kahramanlar evlilik için mücadelelerden geçerken yalnızca bir destanda evlilik için mücadele gerçekleştirmemiştir.

Miney Batır'ın evlenmek için verdiği mücadeleler, Dede Korkut hikayelerindeki Bamsı Beyrek'in nişanlısı Banu Çiçek ile evlenebilmek için verdiği mücadeleler ile önemli benzerlikler gösterir. Her iki destanda da kahramanlar, fiziksel güçlerini ve cesaretlerini ispat etmek zorundadırlar. Bu benzerlikler, Türk toplumlarının evlilik anlayışının ve toplumsal yapılarının benzerliklerini ortaya koyar.

İncelenen destanlarda kahramanların evliliklerinin hemen hepsinde tek eşlilik görülür. Ancak, Ural Batır destanı bu duruma bir istisna oluşturur. Ural Batır destanında, destanın ana kahramanı Ural Batır toplamda üç evlilik gerçekleştirmiştir. Ural'ın kendi seçtiği ve kendisinin de seçtiği Huma ile evliliği gerçekleşmeden önce, Katil Padişah'ın kızı ve Gölöstan ile de evlenir. Bu evlilikler, kahramanın kendi isteği ve arzusuyla değil, ildeki ihtiyarların ricasıyla gerçekleşir.

Başkurt destanları ile ilgili bu çalışmanın bulguları, farklı Türk boylarının destanları ile karşılaştırmalı olarak ele alınabilir. Başkurt destanlarındaki evlilik motiflerinin diğer Türk destanlarındaki benzer motiflerle kıyaslanması, ortak ve farklı temaların belirlenmesine yardımcı olacaktır. Böylece, Türk destan geleneğinin genel özellikleri ve farklı boylardaki kültürel özgünlükler daha iyi anlaşılabilir. Tarih, antropoloji, sosyoloji gibi farklı disiplinlerden yaklaşımlar kullanılarak destanlar üzerinde multidisipliner çalışmalar yapılması, özelde Başkurt destanlarının, genelde ise tüm boylara ait destanların daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmasını sağlayacaktır.

Sonnotlar

¹ Kobayır: 7 heceli hece ölçüsüyle söylenen destanlar için kullanılan bir terim. Başkurtların sözlü nazım türlerinin en eskilerinden biridir.

² Uruk: Soy. Başkurtlar'ın millet olmasında yedi uruğun katkısı olduğu söylenir.

Kaynaklar

- EROĞLU, E. (2023). "Türk Dünyası Destanlarında Geleneksel Evlenme Biçimleri". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 174-189.
- ÖRNEK, S. V. (1977). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Türk İş Bankası Yayınları.
- SAĞOL, G. (2002). "Destanlarda Evlilik". *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III*, S. 45, 264-288.
- SEZEN, L. (2005). "Türkiye'de Evlenme Biçimleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 27, 185-195.
- SULEYMANOV, A. vd. (2014). *Başkurt Destanları 2 Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SULEYMANOV, A. vd. (2014). *Başkurt Destanları 1 Mitolojik Destanlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEZCAN, M. (1997). *Kültürel Antropoloji*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

YILDIZ, N. A. (2019). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.